

UNITÁRIUS KIS KÖNYVTÁR
LXXIV.

SZERKESZTI: JÓZAN MIKLÓS
BUDAPEST, V., KOHÁRY-UTCA 4.

DÁVID FERENCZ

AZ UNITÁRIUS VALLÁS MEGALAPÍTÓJÁNAK

EMLÉKEZETE

IRTA :

Dr. TÓTH GYÖRGY

a budapesti eklézsia gondnoka,
az Igazgató Tanács tagja,
a m. kir. Kúria bírāja.

Kiadja : a Magyar Unitárius Egyház

Jupiter könyvnyomda (Klein S.) Budapest, VI. Lovag-u. 14.

Ára 60 fillér.

A nagy reformátorok: Luther, Zwingli, Calvin, Béza, s mások gyűjteményes munkái és iratai már régen közzé vannak téve, sőt egyik-másik munka már újabb kiadást is ért, viszont Dávid Ferenc vallásalapító magyar reformátor gyűjteményes munkái máig sem voltak közrebothsáthatók. A magyar unitárius egyház fenmaradásáért folytatott védekező küzdelmek a múltban az összes szellemi erőket és anyagi eszközöket annyira lekötötték, hogy ily gyűjteményes munka kiadása teljesen lehetetlen volt, jóllehet a kiadás gondolata már régen felvetődött és az egyházi vezetőemberek lelkében állandóan érlelődött.

E gondolat vezette az unitárius egyház széles látókörű, kiváló készségű teológiai tanárát: Simén Domokost és társait, amidőn a XVI. század unitárius íróinak munkáit sorozatos kötetekben kiadni akarták. Ebben a vállalatban jelentették meg 1870-ben: Nagy Lajos és Simén Domokos a XVI. század egyik jellegzetes könyvét: „A nagyvárad i Disputatio”-t.

Ez a könyv az Egy Isten-hit és a Háromságos Isten-hit kérdése felett egyfelől Dávid Ferenc és hittársai és másfelől Melius-Juhász Péter és hittársai között János Zsigmond személyes jelenlétében, 1569-ben, Nagyváradon lefolytatott hitvitát tartalmazza. A kiadók ezt a munkát az „unitárius vallás fejlődésének okmányaként” kívánták közreadni. Sajnos, az elől említett anyagi okokból, e sorozatban több kötet nem jelent meg.

A Dávid Ferenc születésének négyszázados évfordulója alkalmából (1910) az Unitárius Egyház Főtanácsa meghatározta, hogy az egyház megalapítójának és első püspökének, Dávid Ferencnek hátramaradt műveit születésének négyszázadik évfordulója alkalmából kiadja.

A sorozatot Dávid Ferencnek 1567-ben megjelent: „Rövid magyarázat stb.” c. munkájával kezdette meg. (Facsimile kiadás.)

Ez a vállalkozás se vezetett eddig a közbejött világelfordulás és a trianoni szerződés után bekövetkezett teljes vagyonekobszás okából — további kiadásokra.

A magyar unitárius felvilágosodott társadalom az angol-amerikai unitáriusok megértő támogatásával a nagy vallásalapító egyetemes emberi jelentősége iránt való megbecsülés jeleként Dávid Ferenc gyűjteményes munkáit mielőbb közzé kell, hogy tésse.

Az egyház ezzel a vállalkozással a reformáció történeti fejlődésének értékes okmányait és a magyar prózairodalom nagy kincsét fogja végre a nagy nyilvánosság elé juttatni.

Dr. T. Gy.

UNITÁRIUS KIS KÖNYVTÁR

LXXIV.

SZERKESZTI: JÓZAN MIKLÓS

BUDAPEST, V., KOHÁRY-UTCA 4.

DÁVID FERENCZ

AZ UNITÁRIUS VALLÁS MEGALAPÍTÓJÁNAK

EMLÉKEZETE

IRTA :

Dr. TÓTH GYÖRGY

a budapesti eklézsia gondnok,
az Igazgató Tanács tagja,
a m. kir. Kúria bírója.

Kiadja : a Magyar Unitárius Egyház

Dávid Ferenc elfogatásakor (1579-ben) a börtönben a következő hitvallást mutatta be az országgyűlésnek:

„Amit a Szentírás Krisztusról tanít, elfogadom s neki megadom, de hogy az Atyával egy, vagy egyenlő Isten legyen, az igazság ellenére nem vallhatom s a teremtés, megtartás, tisztesség, dicsőség műveit, mik az Atyáéi, tőle elvennem s a fiúnak adnom nem szabad, hanem a különbséget meg kell tartanom, hogy az legyen Isten, akitől minden van; a Fiu pedig az, aki által mindenek vannak az új teremtésben, váltságban, véres keresztje és halála által.” (Egyháztörténelmi Emlékek: XL.)

Elöljáróbeszéd.

*Dávid Ferenc martirhalálának 350-ik évfordulóján
Budapesten 1929. november hó 17. napján rendezett
emlékünnepeken dr. MIKÓ FERENC egyházi főgond-
nok h. elnöki megnyitója.*

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

*A magyarországi unitárius egyház Igazgató-
Tanácsának, egyházunk alapítója és első püspöke:
Dávid Ferenc halálának háromszázötvenedik évfor-
dulója emlékére összehtvott díszközgyűlést megnyi-
tom.*

Igen tisztelt Közgyűlés!

*Az emberi lélek legnemesebb megnyilatkozása, a
hála és kegyelet érzése hozott bennünket ide, hogy a
mai napot Dávid Ferenc emlékének szenteljük.*

*Egyházunk alapítója iránt tartozó kötelessé-
günk ez, hogy az iránta érzett hálánkat kifejezzük.*

*Ennek a kötelességnek tett eleget az unitárius
egyház a multban is, amikor 1868-ban a tordai or-
szággyűlés 300 éves fordulóján Tordán, 1879-ben
Dávid Ferenc halála 300 éves emlékére Székelyke-
reszturon, 1910-ben születésének 400 éves forduló-*

ján Kolozsváron és Déván, 1929-ben halálának 350 éves emlékére Kolozsváron és Déván s a mai napon e helyen, — mindenkor amerikai és angol hittestvéreink részvételével — kegyeletes ünnepet tart.

Az Egyház 1910-ben emléktáblával jelölte meg a dévai várban azt a helyet, ahol Dávid Ferenc hitéért fogságot szenvedett és meghalt. Ezt az emléktáblát az impérium átvételekor ismeretlen kezek összetörték, de hála az amerikai, angol és az erdélyi magyar fiatalság áldozatkészségének, a mult hét óta újra áll ez emléktábla.

Dávid Ferenc élete a vallás igazságainak keresésében, a hit és lelkiismereti szabadság kivívásáért folytatott küzdelemben telt el, ezért fogságot szenvedett, amelyből csak a halál váltotta meg. Sirjának helye ismeretlen, de emléke mindnyájunk szívében áll. Küzdelmei nem voltak hiábavalók, mert most is, mint mindenkor hitet teszünk tanításai mellett.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Méltóztassanak megengedni, hogy szeretettel köszöntsem az igen tisztelt közönséget, a vallás- és közoktatásügyi Miniszter Ur Ő Nagyméltósága képviselőjét, a testvéregyházak küldötteit, a hivatalok és intézmények tagjait, akik meghívásunkra itt megjelentek, hogy velünk együtt áldozzanak Dávid Ferenc emlékének.

Felkérem dr. Tóth György consistor, egyházi gondnok úr Ő Méltóságát, hogy ünnepi beszédét megtartani sziveskedjék.

Dávid Ferenc emlékezete.

Az emberi társadalom fejlődését az eszmék, a jelszavakba sűrített igazságok irányítják, tekintet nélkül az egyesek és tömegek vagyoni romlására és anyagi érdekeire. Ezek az eszmék időben és térben a különböző kultúrkörök szerint és a kultúrfokokhoz képest, mindig mások és mások, de történelmi és minden más tudásunk azt igazolják, hogy annak a kultúrának van fölénye, amely kultúrának hordozói évszázados és évezredes fejlődésük alatt a legkiválóbb elméket termelték ki és ha szükség volt rá: a mártírok golgotaútvját vérrel öntözték s a mártírelkek saját életüket áldozták fel.¹⁾

Az események azonban csak egyetemes emberi vonatkozásban mérhetők meg. A világtörténelmi nagy kultúrkörök között a kereszténység által megvalósított nyugateurópai kultúrkörben: e területileg elhatárolt és időbelileg tagolható kereteken belül is a nagy fordulópontok eseményei helyesen csak az egyetemes emberi fejlődés irányvonalában értékelhetők,

¹⁾ Ezért oly nagy érték az egységesen felfogott nyugateurópai kultúra. Természetesen hasonló elbírálás alá esnek a fétünt nagy kulturák és a jelenlegi többi magas kulturák is.

mert ez a 2000 éves fejlődés is az emberi társadalom lelki életének egymásból folyó és egymásra szükség-szerűleg következő fenséges megnyilvánulása volt.²⁾

A világot vezető eszmék az emberi léleknek anyagiasság nélküli régióiban alakulnak ki és a mai materialista világfelfogásnak is a mélyén a nagytömegek lelki élete vajudik, hogy a mai társadalomnak mély-séges hittel és gazdag erkölcsi tartalommal telített új formát adjon, vagy hogy egy lelki életet élő s a világot betöltő Isteneszmény szolgálatában új kulturkört hozzon létre.

A tömeglélek nagyméretű megnyilvánulásai a történelmi fordulópontokon mindig ily formátlanok voltak, de világeszményekké azért váltak, mert tele

²⁾ A világot vezető eszmék köréből a vallásos eszméket figyelve, azt észleljük, hogy az egész emberi nem nagy val-lásos-kultuszok köreire oszlik szét, amelyek vagy természeti vallások, vagy kijelentett vallások. A kijelentett vallások kö-réből a Brahmanizmus, Budhizmus, Mosaizmus, Mohamedaniz-mus keretei mellett ugyancsak világtörténeti jelenségként szemlélhetjük a Cristianizmust.

Eme nagy világtörténeti keretekre vonatkoztatva, álta-lánosán elfogadott véleménynek jelentkezik, hogy a társa-dalmi fejlődés az egyes kulturkörökön belül az egyes nem-zeteket, mint fajlag különböző individuumokat (társadalmi érdekhordozókat) három nagy átalakuláson juttatja át: a val-lási, polgári (politikai) és gazdasági felszabadulással járó átalakulásokon.

A Zsidó-ország területén keletkezett sectarianus Krisz-tusi kereszténység a tudományosan megállapított fejlődés sze-rint az akkor örökéletűnek tartott római birodalom központ-jában: Rómában alakult át egyetemes vallássá és a római birodalom területén találta meg kifejlődésének feltételeit: a Nagy Constantin által szabaddá tett és rómaivá lett vallásban.

voltak hittel, akarattal és jóra törekvő cselekvéssel.³⁾

Az erkölcsi világrenden nyugvó egyetemes társadalmi fejlődés szemlélete mellett mai ismereteink nyilvánvalóvá teszik, hogy a római katolikus egyház lelki egységének megbomlasztása a keleti egyház elszakadásával kezdődött.⁴⁾ Ezt követte a hitéletet közömbösítő renaissance, tehát a keresztény középkor lelki egységének megbomlasztói nem a protes-

³⁾ A polgári társadalom az állam által védett mai helyzetében általában keveset törődik a socialis eszmék fejlődésével s ha a jelszavakhoz kapcsolódó kellemetlen gondolatok olykor-olykor át is villannak az egyesek agyán, a kor jellegét megadó szociális kérdések lényegével nem sokat törődnek. Az anyagilag tönkre ment középosztály is csak akkor kezd érezni a gazdasági kérdés kényszerítő hatását, amidőn lét-fenntartási eszközeit, módjait keresi és nem találja. A meg-lazult családi keretek ma már a vagyontalanoknak nem nyuj-tanak menedéket.

A felfokozott élvezeti igények a megélhetés nehézségeit a munkásosztálynál épűgy súlyosbitják, mint az igényekhez szokott középosztály elvagyontalanodása. Az állami támogatás szélesbülése folytán pedig az állam teljesítő képessége kimerül s ezzel valósággal kiérlelődnek a történelmi nagy katasztrófák.

Ebben a történelmi folyamatban a munkásság a Marxista materialista világfelfogás egyoldalúságával a társadalmi berendezkedés ellenségeként lép fel és a gazdasági berendezkedés rendszerbéliségét nem ismerve, a saját ideológiáját valóságos hitté fejleszti s a valláserkölcsi világrendet is a maga szempontjából tagadásba veszi. A nyugateurópai államszocialisztikus irányzat a bajokat enyhítheti, de ha a társadalom egyedeit nem sikerül a lelki élet útjain harmonikus társadalmi életre vezérelni, a mai társadalom új formáját a kialakuló új hit fogja megadni.

⁴⁾ Ez a hatalmi megoszlás, az egységes lelki életnek ez a kettéhasadása soha ki nem egyeztethető két lelkivilágnak lett a kialakítója: a nyugati keresztény kulturvilágnak és az eléggé figyelemre nem méltatott keleti kulturvilágnak, amely napjainkban is éles határvonalat jelent a nyugati civilizációra nézve. A görögkeleti kultúra a mohammedán világ leszorítása után — a Balkán-államok erőre kapása folytán — csak most

táns reformátorok voltak.⁵⁾ A lelki egység megbomlása folytán a nyugateurópai kulturkörben jönnie kellett a háborgó lelkek megnyugtatóására alkalmas világfelfogásnak és jött a bibliával: a reformáció. (1517. X. 31.)

De a katolikus egyház lelki megújodása és az egyházi fegyelem szempontjából jött a korszerű eszméket megvalósító tridenti zsinat is. (1542—1558.)

A reformáció azonban nem elszakadás a keresztény egyház lelkivilágától, hanem a krisztusi kereszténység megvalósítására való törekvés a hitélet és az erkölcsi megjobbulás által.

A reformáció a lelki élet szabadságának, a valálsszabadságnak a harsonája a lelki rabszolgasággal szemben. A reformáció szabadabb világnézet — a

kezdi éreztetni nyomasztó hatását és erejét. A schismatikus orosz lelkivilága sem hagyható figyelmen kívül. Ezekre azért kell nagy súlyt helyeznünk, mert bár a reformáció is kiválás a római egyetemes egyházból, de a nyugateurópai kulturközösségben való évszázados együttélés bizonyosságot szolgáltat amellelt, hogy a protestánsok a nyugateurópai keresztény kultúrának friss, új erőt és lelkitartalmat adó gyermekei maradtak és a keresztény világfelfogás erősítésére hatékonyan közremunkáltak. Eme szemlélet teszi megérthetővé a nyugateurópai kulturához tartozott katolikus horvátoknak a görögkeleti szerbek által való kibírhatatlan elnyomását és ez világosítja meg a nyugateurópai kulturához tartozott, vegyes felekezetű Erdélynek a görögkeleti uralom alá jutásának a teljes tarthatatlanságát. Két ellentétes lelkivilág nem olvadhat össze.

⁵⁾ A renaissance pogány erkölcsi felfogásával szemben a renaissance-pápák az ösztönös vagy tudatos alkalmazkodásban találták meg a kor művészi szellemének az egyház javára való értékesítés módját, de a katolikus egyház credójából nem áldoztak fel egy szemernyt se.

Az egyház belső életének javítására a hithű Savonarola és dicsó társai részéről irányított kísérletek azonban sikertelenek maradtak.

dogmatikus, megmerevített hitvilággal szemben.⁶⁾

A renaissance pogány erkölcsi felfogásával szemben a katolikus egyház belső életének javítására irányult sikertelen kezdeményezések, próbálkozások után a világ lelkiismeretét a siker jegyében a szellemtörténelem egyik legfenségesebb hőse: Luther szólaltatta meg és a világrend erkölcsi szükségességét a szigorú erkölcs és erős hit nagy reformátora: Kálvin mutatta meg az emberiségnek.

A reformáció hittisztító kezdeményezésének teljes kifejlesztését, a reformáció alapjául vett evangélium tiszta hiteszméjét és a hitéletnek a tudományos ismeretekkel való teljes lelki harmóniáját a reformáció egyik legeszményibb képviselője, vallásalapítónk: Dávid Ferenc váltotta valóra.

Az emberiség szellemtörténete ezt a nagy reformátort csak akkor fogja egyetemes emberi vonatkozásban az őt méltán megillető piedesztálra helyezni, amidőn őt az oknyomozó történelem a reformáció erdélyi és magyarországi keretein felül emelve, a tiszta egyistenhit és krisztusi kereszténység felismerője, hirdetője és mártirjaként állítja a keresztény világ elé.⁷⁾

Mi, Dávid Ferenc hitvallásának követői, Csonka-

⁶⁾ A protestáns egyházak is ma már a: semper reformári elvét hitéleti kérdésekben nehezen alkalmazhatják, mivel hittételeiket dogmákká tették. Az unitárius hitvallás az állandó fejlődést jelzi.

⁷⁾ Dávid Ferenc azért emelendő az erdélyi és magyarországi reformáció keretein felül, mert ő egy oly vallásos eszmének volt a hirdetője és mártirja, amely vallásos eszme az egyetemes emberi haladás irányvonalában évszázadok felvilágosító munkája után végre alkalmasnak mutatkozik arra,

Magyarországon sokkal szerényebb helyzetben vagyunk, semhogy a róla kialakított felfogásunkat oly erővel tudnánk a nagyvilágba belekiáltani, hogy a Dávid Ferenc egyéniségének megfelelő igazságot az egész keresztény világ egyszerre meghallja, de az ő mártirhalálának negyedszázados fordulóján lélekben igyekszünk hozzá emelkedni, hogy ily módon azt az erős hitet és sziklaszilárd erkölcsi erőt gyűjtsük magunkba, amely éreztetni fogja, hogy a mártir Dávid Ferenc hiteszméje az emberi társadalom fejlődésében ma is hatékony tényező.

Ez emlékünnepi hangulat azonban minket nem tesz Dávid Ferencsel szemben elfogultakká; mi az összes vallások nagyjait szintoly megbecsülésben részesítjük, mert az eszmék harcában mindenik fél a vélt igazság bajnoka.

A reformáció által hozott hitéleti szabadságot

hogy a civilizált világ lelki-szükségeit az emberi tudással teljes harmoniában kielégíthesse, betölthesse.

Az Egy-Istenhit a nyugateurópai évszázados vallási kereteket a legujabb időig egyáltalában nem zavarta. A felvilágosodott vallási irodalom a tudományos világban újabb és újabb mozgalmat tüntet ugyan fel, de lényegében a széles rétegek vallási alapon való megmozdulásáról nem lehet szó. A ma jegye: a gazdasági harc.

Amerikában a helyzet egészen más. Ott még a lelki élet nem találta meg az általános kialakulási formát. Ott a polgári, gazdasági és hitéleti szabadság egyidejű élése egyelőre a társadalom alakzatainak a stabilitását sem tette lehetővé.

Ezzel szemben Európában a déli részeken elhelyezkedve levő latin fajok ma is a katolikus egyházhoz való tartozás egységes tömbjét mutatják. Északon az anglikán és a többi protestáns egyházak a protestáns lelki-egység képviselői. A mérsékelt klímájú Közép-Európa a reformáció óta a különböző felekezetek összekevert képét mutatja minden nagyobb változás nélkül. Ez súlyos történeti tény.

sem becsüljük túl, mert a katolikus egyház 2000 év alatt a reá nézve veszélyes minden irányzattól függetleníteni tudta magát és minden új eszmét, megfelelő módon, a saját szolgálatába vont; a különböző egyházak viszonyában pedig 3½ század alatt se történt nagyobb változás; sőt a várt eredményeket az újabb és újabb koreszmék nagyban közömbösítették, úgyhogy a modern racionalizmus és materializmus, bár a teológiára jótékony hatással voltak, a tömegek vallásos hitét meglazították és a Dávid Ferenc által prófétai optimizmussal várt hitéleti felvilágosodás a tudományos ismeretek széleskörű kifejlődése dacára sem vált eddig valóra.⁸⁾

Mi a történelmi egyházak dogmatikus hitvallását is époly tiszteletben tartjuk, mint a modern vallásszabadság bármely nyilvánulását, de meggyőződéssel hirdetjük azt is, hogy az emberiség boldogsága

⁸⁾ A római egyetemes egyház akkor, amidőn az elbukott Izraeltől a pogányok megkeresztelésével magát függetlenítette, egyben jelét adta annak, hogy a római kultúrkör keretén belül minden nemzet, minden társadalmi szervezet és minden társadalmi osztály bukásától függetleníteni tudja magát. A történelem tanulsága szerint ez valóra is vált, mert a római birodalom erkölcsi bukása a barbár élet-erőbe már beoltott kereszténységet nem ránthatta magával és a renaissance-ban kivirágzott pogány kultúrát is a saját céljaira hasznosította, hogy a hűbériség bukásával a vallási forradalom (reformáció) és a polgári forradalom romjain a mai szociális korszellem kiérlelődése után a nagytömegek hitéletét szolgálhassa kétezer év multán is.

(Lásd erre nézve a renaissance irodalmát. Godefroid szerint: a moralista vagy esztétikus szeme visszahökkenhet attól a nem nagyon jól eltakart ellentmondástól, amit az egyháznak a renaissance-szal való házassága nyújt, a történelemben, de nem kevésbé igaz az is, hogy az egyház érintetlenül hagyta reánk az őskereszténység hagyatékait. (114. l.)

semmiféle szabadsággal nem biztosítható addig, amíg a kultúrtársadalom az előítéleteket levetközve, a lelkiismeretszabadságot minden vonatkozásban a legteljesebben át nem érzi és kulturnemzethez méltóan a társadalom összes megnyilvánulásaiban minden fenntartás nélkül nem érvényesíti.

Mi tehát megelégszünk azzal, hogy Dávid Ferenc nagy szellemét lélekben megközelíteni törekszünk és megpróbáljuk őt, a nagy kezdeményező reformátorok munkájának merész kifejlesztőjét, az egyházi tanítások tisztítóját az ő reformátori tevékenységén át megismerni és az utókor által elismert egyszerű igazság nagy mártírját a Golgotán őt megillető mélységes érzéssel magunk közé varázsolni.

Isten. Dávid Ferenc a hitujítás eszméinek elterjedése és a különböző irányzatok egymással való küzdelme közepette 1546-ban ment Wittenbergbe, hogy a nagyhirű „Melánchton lábainál” tanulmányozza a kor szellemét képező vallásos eszméket.⁹⁾

⁹⁾ A vallástörténelemből ismerjük a reformáció kifejlődését 1517. évi október 31-től számítandólag. Erdélyben Luther tanai a nagyszebeni kereskedők révén észlelhetőleg a nagyszebeni káptalanban váltottak ki ujitó hatást. Brassóban pedig Honterus János állott a mozgalom élére. A szász területen Luther tanai annyira elterjedtek, hogy 1545-ben a megyesi zsinaton elfogadták az augsburgi hitvallást, — Martinuzzi halála (1551) után pedig püspököt is választottak.

Kálvin tanai is, ebben az időben Erdélyben is terjedőben voltak — Debrecenen át — Dévai Biró Mátyás iratai révén (1547).

Dávid Ferenc (sz. 1510. Kolozsvárott) ebben az időben Gyulafehérváron római kath. pap vagy tanár, ahonnan előtte is többen mentek külföldi tanulmányaik folytatása céljából Wittenbergbe. Dávid Wittenbergben az 1545/6. és 1547/48. években van az Alumba bejegyezve. Arról, hogy az 1546/47. tanévet és az 1548/49. tanévet hol töltötte, nincs adatunk, em-

A korának tudományos színvonalán álló Dávid Ferenc az összes reformátorok tanításait jól ismeri, de a reformátorok sajátos, nemes hevülete őt tovább és tovább hajtja az igazságkeresés lélekbe futó útján.

Szerinte: „csak heában gondolkodunk addig a Babilonnak elromlásáról, míg az egy tanítóval: a Krisztussal és ennek ígéjével meg nem elégedünk. Nem volt ám soha tisztább anyaszentegyház az apostolokénál, kiben csak a megfeszült Jézus tudománya prédikáltatott...” (Rövid Magyarázat 36. l.)

Saját szavai szerint: aki az Isten igazságát meg akarja érteni, annak a szentírásoknak nem a betűjét, de a lelkét kell vennie és megértenie; ... vissza kell gondolnia magát arra a két időszakra, midőn Mózes egyházilag és polgárilag külön nemzeti teocra-

lítve van, hogy Paduában is járt volna. Azt biztosan tudjuk, hogy 1550-ben Erdélybe visszatérve, a besztercei, akkor még róm. kath. iskolaigazgatói állását tölti be. A következő 1552. évben a bő javadalmazású szomszédos péterfalvi eklézsia plébánosa. Az 1555. évi széki zsinaton a kálvini tanokat hirdető Stancaro olasz reformátorral szemben még a Luther tanait védi. Az írói és szónoki hírnevét oly ismertté tette, hogy ugyanabban az évben a nagyszebeni szász és a kolozsvári magyar lutheránusok egyidőben hívták plébánosnak (ami akkor még a protestáns papokra nézve is általános elnevezés volt). Ő a kolozsváriak meghívását fogadta el, ahol később a magyar lutheránusok püspökévé választott.

Az urvacsora kérdésében a reformáció során a Kálvin felfogására jutván, 1563-ban a tordai országgyűlésen a kolozsvári eklézsia (kálvini) felfogásának törvényesítésén fáradozott, amikor a református hitvallás Erdélyben bevételre került.

Dávid 1563—1566. években nagy és kiváló reformátori tulajdonságokkal ékeskedő kortársával Melius Juhász Péterrel egy irányban haladt, de nem egyazon uton járt. Melius türelmetlen, a Kálvin szigorának méltó képviselője, Dávid Ferenc ellenben szelidségre hajló, krisztusi lélek, akinél a meggyőzőési törekvés a legerősebb fegyver. Az 1566. évtől kezdve Dávid már az antitrinitárius tanok hirdetője.

tikus törvények alapján szervezte az Isten választott népét, a zsidókat, kizárván közülök minden más népet és amidőn Jézus minden népek számára alkotta fenséges erkölcsi vallását s abban Isten országát. Jézus eme szavainak kell irányadóknak lenni: A régiék elmultak, mindenek megújultak.

Aki a két szövetség közötti különbséget nem tudja, Mózeset Krisztussal, a törvényt az evangéliummal összezavarja; felcseréli a leendő és valót, a betűt és lelket, a földit s az égit... nem tudja, hogy a törvény (ó-testamentum) harc, félelem, rettegés, az evangélium a kegyelem, szeretet és lelkipidámság.¹⁰⁾

Mindenünnen veszik a bizonyosságot, összezavarják Mózes törvényét s a Krisztus Evangéliumát, az ó-szövetségi egy Istent az új szövetségi Krisztussal, egyik tulajdonságát a másikra ruházzák; elfeledik, hogy Pál a törvényt betűnek nevezi, mely holt állapot s megöl; az evangéliumot léleknek, mely megelevenít és éltet; a törvényt olyannak, amely a kövekbe faragtatott, az evangéliumot, mely a szivekbe van beírva.¹¹⁾

Eme szemlélet és a mai haladott felfogásnak teljesen megfelelő tiszta látás Dávid Ferencet is arra vezették, hogy tanításaiban kizárólag a Bibliára támaszkodott s ezért hirdette: az egyháznak a régi babonáktól megtisztításában úgy kell előhaladnunk, hogy ami az Isten ígében kívül van, semmit el ne

¹⁰⁾ Ez a tiszta látása kizárja, hogy a krisztusi kereszténység eszmeköréből a zsidózásra tévedhetett volna, amire ellenfelei az üldöztetések utaltak.

¹¹⁾ Ez vitázó álláspont, anélkül, hogy az egyéni hit szabadságának tiszteletét érintené.

fogadjunk; egyedüli tanítónknak és mesterünknek ismerjük el azt, aki az égből van küldve, maradjunk meg az apostolok és első keresztény eklézsiák tudományában, melynél tisztább soha nem volt.

Érthető tehát ez a tanítása: az emberek minden találmányát, a szimbolumokat, conciliumi végzéseket, régi szokásokat elhagyván, csak az ó- és új-szövetség tanuságaira támaszkodjunk, csak azokban higgyünk és azokhoz ragaszkodjunk.

E tanításokhoz kapcsolja lelki világának, vallásos hitének kifejlődését, mondván: Sokan csodálkoznak, hogy miért nem ment végbe a reformáció egyszerre, s miért kezdődik hátulról eléfelé, a kisebbekről nagy kérdésekre menve?

Válasza: Képes-e vak eltérni a világosságot, ha szemei látásra egyszerre nyílnak fel? Bizonyára nem.

A saját reformátori lelkét ekként érzékelteti: a lelkiismeret pedig semmiben meg nem nyugszik, hanem csak az igazságban!

Ezért elhibázott, téves, mondhatnám felületes felfogás Dávid Ferenc reformátori tevékenységét határozatlansággal, ingatagsággal jellemezni.¹²⁾

Maga írja: Én elébb Luther műveit olvasván, a százsz eklézsiák hitét fogadtam el. Látván a reformáció tovább fejlődését és az idő szellemének

¹²⁾ Dr. Boros Gy.: Dávid Ferenc theológiája. Dávid teológiája a szabad vizsgálódás elvének megfelelően a fokozatos fejlődést mutatja és nem a reformátor állhatatosságának hiányát. A róla való téves felfogást mártíromságával cáfolta meg. Dávid Ferenc reformátori tevékenységét nem az újítási vágy, hanem a megismert igazsághoz való ragaszkodás jellemzi.

m e g v á l t o z á s á t, minthogy a helyét hitvallásuak a szász eklézsiák több tévelygését elhagyták, azokhoz csatlakoztam s állhatatosan velük voltam addig, miglen a sor az örökélet ama sarkalatos kérdésére került, melyért és melynek nevében Isten belső ihletését követve tőlük és minden más egyháztól elválni kényszerültem. Így jutottam a kisebb dolgokról a fontosabbakra az Ur parancsolatjából.¹³⁾

E belső isteni ihletés: a három személyű Isten fogalmával (trinitás), hitével szemben az Egy-Istenhit kialakulása és hirdetése. Ez volt szerinte: az örök élet ama sarkalatos kérdése, amelyért minden gyálázkodást, üldöztetést krisztusi türelemmel elszenvedett és az egyetemes emberiség lelkiismeretbeli szabadságáért a mártíriumot is vállalta.

Ettől az időtől (1566) kezdve Dávid Ferenc nemcsak az erdélyi fejedelemség területén, nemcsak az akkori Magyarországon, hanem iratai révén a reformáció egész területén a keresztény Egy-Istenhit prófétája: antitrinitárius lett. Célja volt kimutatni azt, hogy: az Egy Isten-eszmét tanító vallás nem új,

¹³⁾ Hamis próféta az, aki nem hisz az általa hirdetett igazságban.

Jézus tanítása szerint: Amint esmér engem az Atya, én is esmérem az Atyát és az én életemet adom a juhokért. Más juhaim is vagynak nékem, melyek nem ez akolból valók: azokat is elő kell hoznom és az én szómat hallgatják. És leszén egy akol és egy pásztor. (János: X. 15. 16.) Haner (Historia Ecclesiarum Transilvaniarum, 1694) szerint Dávid Ferenc és az unitáriusok arany századot hittek rájuk következni; könyveikben irták, hogy az egész világ vallásukra tér s abban lesz elérve az egy akol és egy pásztor. A következő fejedelem alatt hamar más sorsát érték meg a dolgoknak (Jakab E. 188. l.).

az a Krisztus és az apostolok tanain épül, azok halála után a legvilágosabban látó elmékben folyton élt s megszakitás nélkül tanított s hogy a szentháromság ellen tiltakozók és nyilván tanítók a szentatyák és az első keresztény püspökök között is voltak.

E tanítás folytán szörnyülködve vitték a hirt szét, hogy: Kolozsváron „kitojta a vipera, mint skorpiótojást Ariusnak tudományát”.

Ámde a magyar Unitárius Egy Isten-hit, akár mily történeti háttérrel rajzolunk is, a reformáció tovább fejlesztésének az eredménye és éppen ez a Dávid Ferenc örökké ragyogó reformatori érdeme.

A reformáció korában a keresztény Egy-Isten hívőket főleg a Krisztus istenségének kérdése választotta el — és választja el ma is a trinitáriusoktól.¹⁴⁾

A háromságtagadó reformátorok Nyugat-Európában Dávid Ferencet jóval megelőzve már foglalkoztatták a közvéleményt az Egy-Istenség hitével, azonban a Dávid Ferenc elhivatása volt az, hogy a mai szubjektív Egy Isten-hit eszméjének világ történelmi magyar reformátora legyen. Az Egy Isten-hit eszméjének teológiai árnyalatait mellőzve, különösen azt kell kiemelnünk, hogy Dávid Ferenc sohasem tévedt a pantheisztikus eszmekörbe s éppen ezért a protestáns unitárius Isten-eszme a

¹⁴⁾ Révész Imre: Mélius Péter emlékezete (1873). „...alig van ország Európában, sőt a világon, amelyben a Krisztus istensége feletti harc oly erős lett volna, mint Magyarországon.” Valóban, ez így is van, de a Krisztus istenségének kérdéséből eredő nagy szellemi harc eredménye a Dávid Ferenc lángelméjének a sikere: a magyar földön kitermelt: magyar unitárius hit. Ebben a szellemi harcban Mélius is erős hitű, nagy tudású és reformatori munkára hivatottnak bizonyult.

keresztény világfelfogásból ki nem kapcsolható.¹⁵⁾ Ebben rejlik a magyar protestáns unitáriusság keresztényi ereje és a nyugateurópai keresztény kultúrába való beidegzettség és attól való elszakíthatatlansága. Érthető tehát, hogy Dávid Ferenc a Krisztus tiszténél fogva való Istenségét az Egy Isten-hit, az Atyaisten eszméjének felismerése után se tagadta, de viszont az Egy Isten-eszmében eljutott a szubjektív egyistenhitig, amely ma már az egész világon a perszonalizmus elveként a lekiismeretszabadságnak a felvilágosodott társadalom által egyetemesen elfogadott eszméje.

Dávid Ferenc Egy Isten-hitének a fenséges volta éppen abban van, hogy ő a még nagyon fogyatékos ismeretekkel rendelkező XVI. század elmélkedő lángelméje, aki a keresztény vallásos eszmék keretében évszázadokat megelőzve jutott el a világot betöltő nagy igazsághoz: az egy atyaisten hitéhez és Krisztus embervoltához.

Krisztus. Dávid Ferenc az egyisten-hite mellett Krisztus tisztéből való istenségét nem tagadta, nem volt tehát Krisztus-tagadó, amint mi, mai unitáriusok sem vagyunk Krisztustagadók, csak más a hitünk és tanításunk a Jézus Krisztusról, az Atya-Isten kelesztre feszített fiáról.

Dávid Ferencnek a Krisztusról való tana (christologia) 1568—1571-ig, illetve 1571—75-ig sem volt rendszerbelileg részletesen és véglegesen kidolgozott,

¹⁵⁾ A hitigazságok kifejlődését a „dogmatörténelem” tárgyalja. Az egyházi irodalomnak ez értékes anyagából utalunk Harnack Adolf: *Lehrbuch der Dogmatik* c. munkájára és az ebben felhívott művekre.

s ezért hirdethette az innovatio vádjával szemben, hogy ő semmi újat nem tanított.

Az 1567—1571-ig terjedő időben tett nyilatkozatai és tanításai azonban már alapot adnak arra, hogy a Jézus ember: mert az Isten lelkének ereje által Dávid magvából született.

És tanítja azt is, hogy mi mindnyájan Istennek fiai vagyunk a hitnek általa.

Mi, a természettudományok mai állása és ismerete mellett, tisztán beszélhetünk Jézus születéséről, keresztre feszítéséről, testi haláláról és a testi feltámadás kérdéséről, de Dávid Ferenc szellemi nagysága éppen abban jelentkezett, hogy ő nem a természettudományias gondolkodás útján — miként a természettudós Servét és az orvos Blandrata, hanem tisztán a Szentírás tanítása útján jutott el az igazsághoz oly időben, amikor az Atya-Fiu-Szentlélek egy-örök-Istenhit megdönthetetlennek látszó dogma és igazságként hatott.¹⁵⁾

Ma már a biblia-kritika és a Renan által kezdeményezett és széles medrűvé vált tudományos buvárlat teljesen tisztázták Jézus ember voltát, de ezzel szemben az emberek lelkéből kihalt az a nagy szeretet, amellyel Dávid Ferenc keblébe fogadta a megfeszített Krisztust, hogy példaadója, tanítómestere, vezetője legyen a földi élet küzdelmeiben a szenvedésekben, a tűrésben és keresztényi alázatosságban.

¹⁵⁾ A Jézus embervolta szempontjából jellegzetes adat, hogy Tóth Miklós, akiről több nem tudható, 1572-ben a testi feltámadás tanát vonta kétségbe. Lásd Pokoli: Protestáns Szemle 1898. 380. l.

A Dávid Ferenc által tanított vallásos hit: az Egy Isten-eszme és Jézus ember volta oly lelki mélység és oly mennybéli magasság, amely a hívő lelket magával ragadja.

Kant, a bölcész, csak arra mutat rá, amit Dávid Ferenc életével bizonyított: Ha Jézus ezerszer született volna is Betlehemben és nem tebenned (a lelki életben) el vagy veszve!

Szentlélek. A háromságos-isten tagadása folytán Dávid Ferenc a Jézus embervoltán felül a Szentlélekről ezt tanította:

Istennek ötet nem merjük nevezni, mert sehol az írás azt nem miveli. Segítségre hívni, avagy imádni annál inkább nem, mert semmi hitelre való példa erről nincsen. És a Krisztustól előnkbe adatott könyörgésnek, imádkozásnak és segítség-rehívás módjának nekünk elégnek kell lenni.

E tanítást még világosabban meghatározva, eként szól: „A szent lélek is Istennek ajándéka, képessége, ereje, nem pedig egy harmadik személy, vagy viszony.”

„Nincs tehát miért nyugtalankodnunk a különbségek felkutatásában, mikor Istennek ígéje tulajdonképpen nem más, mint maga a beszélő Isten s a Szentlélek annyi, mint Istennek ereje és hatalma, azaz maga a hatalmas, a Szent Isten.”¹⁷⁾ Ezek az egyszerű, világos, érthető tanítások szolgálnak a Dávid Ferenc Egy Isten-hitének alapjául.

¹⁷⁾ Pokoli ezt így szövegezi: „Nem más az Isten ígéje: mint maga a beszélő Isten s a Szentlélek, t. i. az Atya Isten ereje és hatalma: mint maga a hatalmas és Szent Isten.” Hozzáfűzi: Ez az antitrinitárius támadás tulajdonkép a

Erkölc. Dávid Ferenc hitrendszerének tisztaságával egybevágóan, valláserkölcsei felfogását is a legyszerűbb tanításban juttatta kifejezésre.

Ő a hivek erkölcsi életét — az evangélium tanítása értelmében — a jó cselekedetek gyakorlásába helyezte, de a kötelesség teljesítéseként fogta fel.

Szerinte: a Krisztus országának igazi tagjai arról ismertetnek meg, ha ... irgalmasok, szelidek, békeszeretők, alamizsnaosztogatók; ha készek mindig a megbocsátásra s a nap haragjukkal soha nem megy le; ha a polgári hatalom iránt engedelmesek, nem rös-tek, serényen és hiven munkálkodnak; ha vallásáért senkit megöletni nem kívánnak, mert a Krisztus a gyengéket támogatni parancsolja, az eltévelyedetteket a jó utra visszavinni, nem elveszteni ...

Azt hirdeti: Kövessük a szeretetben az Istent, ki egyetlen fiát szeretetből érettünk áldozatul adta; kövessük ennek példáját, aki magát az emberi nemért a kereszt gyalázatos haláláig alázza meg, arra tanítva követőit, hogy aki Isten országában a legnagyobb akar lenni, legyen legkisebb."

A Dávid Ferenc erkölcsi tanításai nevelték Erdélyben az unitáriusokat, sajátosan egyszerű, nemes gondolkodású, felvilágosodott, őszinte jellemű emberekkel és nagyértékű társadalmi tényezőkké.

Egy kiváló író¹⁸⁾ köbe vésendő, helyes megállapítása ez: ami igazi unitárius, az komoly és egyszerű.

„trinitas” legszebb apologiája volt, de sem a katolikus (református) fél ezt megérteni, sem az evangélikus (unitárius) oldal felfogni képes nem volt, hanem folyt a küzdelem életre-halálra a két tábor között. (Prot. Szemle 1898. 165. l.)

¹⁸⁾ Jakab Elek.

De az unitáriusok erkölcsi magatartását abban a szomorú korszakban, amidőn a közhivatalokból kizárva voltak, egy katolikus főpap az uralkodóhoz tett jelentésében ekként jellemezte: ezek az eretnek-
 kek igen is jámborok, becsületesek, lelkiismeretesek és jó igyekezetűek s ily erényeik által, ha titkos, mesterséges fogásokkal el nem emésztetnek, nagy ártalmára lehetnek az uralkodó egyháznak.¹⁹⁾

Az erkölcsi magatartást szabályozó felfogást Dávid Ferenc nem autonom szétválasztottságban, hanem valláserkölcsi tanításként elítéltetése évében (1579. febr. 2-án tartott tordai zsinaton) így vitette határozatba:

¹⁹⁾ L.: „Az Unitáriusok háromszázados zsinati ünnepélyének Emlékkönyvében” Kriza beszédében (36), aki hozzátette: „...az erőszak inkább a hierarchia s idegen, magyar-gyűlölő hatalomtól, mint a velünk jó- s balsorsban azon egy hazáért küzdő és szenvedő, bár nem azon modorban hívő és valló testvérektől származott.”

A mai haladottabb felfogás mellett erre csak mint történelmi adatra utalunk, hisz már az idéző püspök is hozzáfűzte a maga helytálló és a magyar történelem tanulságaiból meritett észrevételét. A vallási türelmesség és a humanus gondolkodás terjedése folytán a valláskülönbség társadalmi jelentősége a történelmi keretekben fokozatosan csökken és halványodik. Nyugateurópában a vallás és egyház elválasztása már végbe is ment. Emmez általános nézőpont mellett helytálló a mára nézve Tunyogi Sz. K. megállapítása: A felekezetiesség a nagy tömegek társadalmi jellegének kialakulásában csak egyik, de nem döntő tényező. Az élet átalakító küzdelmeiben nem a felekezetiesség, hanem a ható tényezők a döntők.” (Prot. Szemle, 1924. 4. sz.)

De viszont a történelmi fejlődés irányvonalaiban van időszak, amikor a vallás a ható tényező. Így a vallásháborúk korában.

A középeurópai mai kulturában a mi szempontunkból: „A felekezetiességet tulszárnyaló hitnek terjedése és a felekezetiességen felül álló magyarság a fő.”

„Isten ismeretével összekötjük az erkölcsök kegyességét.

Állítjuk, hogy a kegyesség cselekedeteiben szilárdan meg kell állanunk, mert az az igazi hit, amely a szeretet műveiben nyilvánul.”

Lupton Dilworth helyeslő felfogása szerint is: az unitárius vallást a legkönnyebb megérteni, de a legnehezebb gyakorolni. (K. M. 1929. 178. l.)

Az erkölcsi magatartás tartalmának akár a jó cselekedeteket, akár a kötelességet, akár a jellemfejlesztést, akár az erkölcsstan bármely süritett tartalmát tekintjük, mindez benne van Dávid Ferenc fenti tanításaiban.

Ime, így alakult ki Dávid Ferenc lelkében a nagy magyar reformátor és egyházalapító.

*

Dávid, az unitárius hitre tért János Zsigmond erdélyi fejedelem és II. János néven Magyarország választott királyának halála (1571. márc. 14.) után a megváltozott politikai viszonyok között sem szűnt meg az általa hirdetett igazság útján járni, bár látta, hogy a hatalom — az új fejedelem választásánál is jelentkezett vallási ellentét folytán — ellene és egyháza ellen tör. ²⁰⁾

A Genfben Kálvin által máglyára juttatott Szervét Mihály példája és mindazoknak a szomorú sorsa

²⁰⁾ Paksi Mihály 1572 dec. 4-én Simlernelk írott levelében (Miscell. Tiguriana II. 220.) az innovatíót tiltó s az unitáriusok ellen irányuló 1572-iki tordai országgyűlési végzés kapcsán azt írja, hogy ekkor nem Dávid Ferenc volt az ujító, de a fejedelem (Báthory István) mégis az ő megejtésére vetett célt. (Póli: Prot. Szemle, 1898. 380. l.)

se rettentette vissza a felismert igazság hirdetésétől, akikre ő maga utal, hogy azok már megjárták a Kálvária utját.

A világi hatalom politikai érdekeivel nem törődött, mert őt az Istenhit eszméje uralta s amikor a lelkek háborgásának a megszüntetése címén az innovatio vádját kezdték hangoztatni és az országgyűlésen egyre szigorubb törvényekben kifejezésre juttatni, ő csak azt felelte, hogy semmi olyat nem tanít, amit korábban nem tanított.

Az emberiség történetében azonban az igazság utja nem egyenes vonalban halad. János Zsigmond halála (1571 márc. 14.) után a nagy koncepcióju katolikus Báthori István uralomra jutásával csakhamar valóra vált a költő mondása: „a koronás főhöz szabja magát a világ” és valóban a Dávid Ferenc vallását követő vezető férfiak közül igen sokan visszatértek a katolikus hitü fejedelem vallására, aki Dávid Ferencet az udvari papságból elmozdította, a gyulafehérvári nyomdát elvette s egyben a vallásos könyvek nyomását is csak előleges cenzura mellett engedte meg.

A Dávid Ferenc vallási tanításaival ellentétes irányzat erősödése folytán a történelmi kiegyenlíthetlenség szükségszerűleg bekövetkezett. Dávid Ferenc a világtörténelem ama nagyságai közé tartozik, akik az igazság megismerése után annak veszélyeivel is tisztában vannak, de mennek a prófétai ihlettől kijelölt uton az elbukásig.

Dávid Ferenc már a nagyváradi disputáción (1569) világosan látta a reázkodulható veszélyt, amidőn arra utalt, hogy a luthereket megfogták és arra

kényszerítették, hogy az igazságot visszavonják. Ő azonban ekként szólott: az én Istenem kezében vagyok, ő szabad énvelem, mit bocsát reám, de én mindeneket kész vagyok elszenvednem az igazság mellett, amelyeket tanítottam.

Egy másik munkában ezt írja: óvakodnunk kell, nehogy azon türelmetlenkedés s üldözés, mely által a választottak élete veszélyeztetik, ajtónk előtt legyen, amint azt igen tudós és kegyes lelkek már előre sejtik és el vannak rá készülve. (Jakab E. 89. l.) Ő is el volt készülve mindenre!²¹⁾

Az eszmék, az általános emberi nagy igazságok apostolai ugyanis az igazság felemelő tudatában — sohase a jelent nézik, hanem az őket környező veszély közepette is hajthatatlanul haladnak a látnoki vezéreket igazoló jövő végtelenségé felé az örökkévalóságba. Így haladt ő is az igazságkeresés útján hajthatatlanul.

A vele szemben emelt *vallásujítás* vádja az volt, hogy a János Zsigmond alatt elfogadotthitvallástól eltérte a Krisztus nem imádását tanítja.²²⁾ A háromsá-

²¹⁾ De vera unius dei Patris etc. Liber Secundus előszavában.

²²⁾ A Dávid Ferenc istenhitének kifejlődésében helyesen mutatnak rá Pokoly J. (Az unitarizmus Magyarországon, 1888.) és dr. Borbély István, hogy az 1540. év körül alakult velencei társaság (collegia Vicentina) tagjai elűzetvén, ennek Európában szétszóródott tagjai viszik az egyistenhit eszméjét magukkal. Ezek közé tartozott Paruta Miklós, aki Blandratával együtt Erdélybe kerül. Parután kívül a nagy készütségű Sommer János (Dávid F. veje), Neisser Ádám, Glirius Mátyás és Paleologus Jakab 1570—1574 között Kolozsvárott élnek és a hitviták révén nagy befolyással vannak a tiszta unitarizmus kialakulására.

gos Isten tagadása folytán Dávid valóban az Egy Isten-hit oly tiszta fogalmáig jutott, amit utána a vallásbölcsesek csak századok múlva igazoltak és a Krisztus ember voltának megismerése mellett is oly mély vallásossággal és oly lelki magasságban tanított róla, amit a tudományos felvilágosodás dacára a vallási dogmatizmus a legszabadabb szellemű államokban is még századok múlva is tiltott.

Dávid Ferenc az embernek Istenben vetett hitét mindig az érzelem világából fakadottnak tanítja s a tiszta észnek csak azt a jelentőségét ismeri el, hogy a teljesen észszerűtlentől a hitéleletet megtisztítsa.²³⁾

Ezek a nagynevű hittudósok elhalnak, Kolozsvárról elkerülnek és a legnehezebb időben (Békés Gáspár leveretése után 1575. júl. 16.) Dávid Ferenc magára marad s bár eddig a nevezett hittudósok munkásságát csak figyelte és tanult, most egyszerre az események homlokterébe került és a Paruta által tanított: patrotheos és a Krisztus nem imádatának kérdése az ő reformatori munkásságába kapcsolódott. Ő ezeket 1576. után vallotta is, de ezek a gondolatok — amint erre a kronológikus sorrendre Borbély helyesen figyelmeztet — 1576. év előtt a nevezett hittudósok nevéhez tapad s 1576 előtt Dávid Ferencet e tételek miatt nem is vádolta senki. Az igazság megismerése után azonban Dávid Ferenc hitéért mert küzdeni és azért meg is tudott halni. Ez teszi őt a szellemtörténelem mártirjává.

²³⁾ Mi az Isten mindenhatóságába vetett hitünknel fogva a tiszta megismerés határán túl való lehetőségeket nem tagadjuk, sőt éppen azokat a hit világába utaljuk, csak a nyilvánvaló lehetetlenséget nem fogadjuk el.

Dr. Borbély István, Dávid Ferencnek a „De dualitate” című munkáját méltatva, helyesen mutat rá, hogy Dávid vallásos hitének utolsó formulázása már az érzelmi világgal bensőséges kapcsolatban van. Pokoli József is azt mondja: Dávid Ferenc ugyan a szívbe írott törvényt mindig fellebb becsüli a köre írott törvényénél, de stb. (Proteestáns Szemle, 1898. 449. l.)

Dávid Ferenc szerint a Krisztus őriz és megtart ma is bennünket, de nem személyesen és az egekből, hanem az Atya nevében egykor hirdetett evangéliuma által.

A váltságról azt tanítja, hogy a Krisztus egyszeri közbenjárása — vére hullása — és egyszeri könyörgése is hatályos reánk minden időkre nézve, csak az ő beszédében megmaradjunk és parancsolatait megtartsuk.

Dávid Ferenc szerint nem az általa dicsőítetik a Krisztus, ha róla mint az egekben uralkodó Istenről emlékezünk meg, hanem ha tanítványai vagyunk és maradunk.

Ezek azok az egyszerű, tiszta és magasztos tanítások, amelyekért Dávid Ferenc az örökkévalóság útján a törvényt ülő zsinati országgyűlés elé jutott.

Az elítéltetés közelebbi részleteivel nem foglalkozom, minden történelemben benne van, de Dávid Ferenc mártirhalálának negyedszázados évfordulóján, bármennyire befolyásol is a jól ismert történelmi tanítás, azt hirdetem, hogy a Dávid Ferenc vallásos eszméi oly tiszták, de a korabeli általános felfogással szemben oly merészek voltak, hogy áruló nélkül is el kellett buknia.²⁴⁾

²⁴⁾ A Krisztus nem imádásának tanítása okszerűen foly annak a felismeréséből, hogy a Jézus ember. Ez a kérdés Dávid Ferenc lelkében hosszú évek alatt fejlődött prófétai igazsággá. A nagyváradi disputáció (1569) alkalmával erről már esett szó. Erre célzott Dávid Ferenc elítéltetésekor, amidőn Blandratának mondotta: „Emlékszel-e, hogy már Vá-

Blandrata György, ez a sok tapasztalatot szerzett és János Zsigmond halála után a Báthoriak szolgálatában is megmaradt diplomata jól észlelte az unitarizmusra torlódó veszélyeket s mert a háromság-ellenes tannak ő is sok üldöztetést szenvedett apostola volt, érthető, ha mindent elkövet, hogy Dávid Ferencet, az ő nagy reformátor társát tanításának veszélyes voltáról meggyőzze és az eszmét az alig megerősödött s már is erős támadásnak kitett egyházban a megsemmisüléstől megmentse.

Blandrata Socinus Faustust nem árulónak hívta be, hanem hirre vergődött, meggyőző vitázónak és ő maga a történelmi fordulóponton jellemes férfiúhoz méltóan levélben közölte Dávid Ferencel, hogy ő a fejedelem előtt magát a Dávid Ferenc nyílt ellenének jelentette ki. Az egykoru iratokon keresztül Blandrata: a jobb időktől többet váró praktikus diplo-

radon volt szó róla, hogy az ellenfelet eddigi érveinkkel meg nem győzzük s azóta lelkiismeretemen erőszakot tettem...” A nagybányai pap is nyíltan azt vallotta Blandrataékkal szemben, hogy: e tanok már a nagyváradai vitán mind fennforogtak és akkor senki meg nem botránkozott (Jakab E. 237. l.). Valóban, a Krisztus imádásának kérdése a nagyváradai disputációnak jelentős része volt. Egy jellegzetes vitarészlet:

Melius Péter: Mi azt mondjuk, hogy azért imádatik a Christus, hogy azon hatalma és cselekedeti vagyon a Christusnak, aminémű az Atyának és a Szent-Léleknek.

Dávid Ferentz: Ha ezt valljátok, hogy azért kell imádnunk a Christust, hogy az Isten ő benne és az Atya cselekedik ő benne, micsoda különbség vagyon tehát köztünk?

Melius Péter: Nagy külelmség vagyon köztünk, mert nem vallo, hogy a Christus azon teremő volna, ki az Atya, hogy a Fiu kezdettől fogván azokat cselekedte volna, melyeket az Atyja.

Dávid Ferentz: Azt nem vallo...”

Ettől kezdve a Krisztus nem imádásának kérdése benne van az Egy-Istenhit fejlődésének kérdésében.

mata; Dávid Ferenc: az eszmékért meghalni tudó reformátor.

E két kiegyenlíthetetlen felfogás szerint oszlotak meg a papok is. A Dávid Ferenc kiközösítéséről csak a célzatosság beszélhet.²⁵⁾

Dávid Ferenc is a fejedelmi hatalom vezéreszméjével szembekerülve, az 1579. évi április hó 26-ára Tordára egybehívott s ekkor junius hó 1-re Gyulafehérvárra áttett törvénytűlő zsinati országgyűlés elé állíttatott, ahol Báthory Kristóf fejedelem és Kendi Sándor kancellár vezetésével a történelmi tragédia végbefejezéshez jutott: Dávid Ferenc a legeszményibb egyszerű igazságért várfogságra ítéltetett és Déva sziklavarában (1579 nov. 13) elszenvedte a mártíriumot.²⁶⁾

Dávid Ferenc történelmi jelentőségű mártíriumát nagyban fokozza az az egyéni tragédia, hogy ő, aki fényes szónoki képességeinek ragyogtatásával ezreket és ezreket tudott meggyőzni, most az ellene emelt vádakkal szemben nem tudta magát még csak védeni se, mert az elfogatása és az országgyűlés elhalasztásakor fejedelmileg elrendelt szigorú őrizet beteggé tették és a beállott szélütés következtében szárnyaszegetten hagyhatta el ajkát a szó.

²⁵⁾ A nagy vallásos eszmék eme kikristályosodási küzdelmében Dávid Ferenc reformatori nagyságának a helyes értékeléséhez Judásokra nincs szükség. A történelem tanítása szerint a nagy eszmék közéleti harcosai mindig elbuknak árulók nélkül is.

²⁶⁾ Dr. Pintér Jenő így nézi ezt a kérdést: „... a szabad vizsgálódásnak ezt a lelkes hívét a katolikus és református többség a dévai vár börtönébe juttatta.” (A magy. irod. tört. kézikönyve. Bp. 1921. II. köt. 100. l.)

A szó elhalt, de az ő reformátori eszméi és evangéliumi tanításai itt szárnyalnak közöttünk.

Dávid Ferenc tanításai az egyetemes emberi felvilágosodásnak és lelkiismeretszabadságnak oly magasra csapó lángoszlopai, amelyek a fényellenzőül szolgáló dogmatizmus nélkül látni és hinni tudó új világnak mutatják a lélekben fakadó egyéni hitszabadság boldogító mennyországát.

Dávid Ferenc az eszményeknek élt és örök erkölcsi erőt jelent az ő mártirhalála.

A történelem megállapítása szerint János Zsigmond fejedelem szájából éveken át főpapja: Dávid Ferenc beszélt. Ez a megállapítás a történelem örökké fénylő lapjairól a Dávid Ferenc fenkölt gondolkozását és szellemi nagyságát sugározza felénk, mert a hitszabadság eszméje az Egy Isten-hit merész röptü gondolatával ezuton kapcsolódott egybe. A Dávid Ferenc krisztusi szelidségét mutatja az is, hogy az ő befolyásának rövid korszakát üldöztetés és vér nem szennyezték be.

*

A történelmi fejlődés a vallási küzdelmeken át Erdélyben végeredményben oda vezetett, hogy az európai akkori történelemben uttörő kezdeményezés volt Erdélyben négy különböző egyháznak (receptae religiones: catholica, lutherana, calviniana et unitaria) területileg összekevert fennállása.

Mi ezt az akkori vezető osztály vallásos felvilágosodásának tartjuk, ha a mai történetíró ebben a

vallásszabadság modern elveinek megvalósítását nem is látja.²⁷⁾

A történelmi tények előtt azonban a történetíró is az elismerés zászlaját meghajtani kénytelen annak a kiemelésével, hogy az erdélyi ember már ezelőtt negyedfélszáz évvel kénytelen volt lemondani saját vallásának kizárólagos érvényesítéséről s ez gyakorlatilag előfutárja lett a felekezetek békés és egyenjogú együttélésének.²⁸⁾

²⁷⁾ E kérdést érinti Botár Imre: A vallásszabadság és Dávid Ferenc c. tanulmányában e kiadmány 73. füzetében.

²⁸⁾ E helyen Szegfű Gyulának a XVI. századról írt történelmére utalunk. A történetírásban a „kollektív erők” értékelése kétségtelenül a helyzet tiszta feltárásához vezető helyes út, azonban a haladás lelki tényezőit sem a gazdaságtörténelem, sem a hőstörténelem nem alkalmazza helyesen, ha a kor lelkiiségét nem tudja helyesen beállítani. A XVI. század a gazdasági helyzet és a katolikus nagybirtokok szét hullása mellett is kifejezetten a lelkiismeretszabadság, a vallásszabadság százada. A lelki egységnek a vallási keret egységéből való abszolút érvényű levezetése hibás és téves. Az egyház a renaissance után az evangélium tanításával a lelki egységet már nem tudta biztosítani, mert a világi elem a corpus juris civilis kulturájához csatlakozott és Rómával szemben a nemzeti elkülönülés gondolatával a neo-cezarizmus győzött. Ez az eredete a „cujus regio — ejus religio” utólagosan megformulázott elvnek. (Thomasius, Grotius, Hobbes és Spinoza). E fejlődés a hit szabadság gondolata által tovább erősödött s így jutott le a Szegfű által helyesen érzékeltetett faluközösség (gazdasági szervezet) lelki egységének széteséséig. Ez azonban az unitárius tanok nélkül is bekövetkezett nyugaton és bekövetkezett a magyar területen és bekövetkezett volna Erdélyben is.

Dávid Ferenc a saját korában „innovator” volt és vallásalapító. Ma a szabad vizsgálódás mártírja. Teljesen elhibáztottnak és a mai szóhasználat folytán téves történelmi beállításnak kell minősítenünk Szegfűnek az unitarizmusra vonatkozó eme szavait: „a meglevő három vallás mellett kifejlődött immár a negyedik, mely szélsőségesen egyéni jog-

Mi, unitáriusok ezt az erdélyi lelket hordozzuk magunkban Csonka-Magyarország területén is és hirdetjük, hogy a modern értelemben vett vallás szabadságot törvénybe iktató Magyarországon békés és egyenjogú együttélésben és keresztényi szeretetben közösen munkálva nagygyá és dicsővé tehetjük a mi megcsonkított szegény országunkat, de a középkori mentalitás és százalékos hazafiság végpusztulással fenyegetik az egész magyarságot.²⁹⁾

nak deklarálja a Szentírás magyarázatát s ennél fogva a magánosok kezébe adja a vallás kiformalását és megállapítását...”

Ez a personalizmus tudományosan kifejlesztett rendszerének a csirája és Dávid Ferenc szellemi nagyságának ki nem alvó fáklója. Szegfű Gyula kiváló történetírói egyénisége nem engedheti meg ily nagy jelentőségű kérdésnek a mai köznap szólammal való elintézését (271. lap). Ugyancsak „szélső egyéni valláskeresés”-nek minősíti az unitárius hitet ugyanazon a lapon. A 318. lapon ezt írja: ...sőt István és Kristóf vajda azt is megpróbálták, hogy fejedelmi hatalmukat az egyes protestáns felekezetek elszigetelésére használják fel: rendeleteikkel a szász egyházak lutheri elveit akarták kiélezní a kálvinista magyarokkal szemben s viszont a reformátusoknak unitáriusellenes törekvéseit is támogatták, hogy e szélsőséges felekezet lehetőleg háttérbe szoruljon.” A nagy tömegek vallásos hite, meggyőződése és számbeli súlya folytán az efféle tanításokat vissza kell utasítanunk és hamis tanításnak kell minősítenünk.

Hibásnak kell tartanunk egy oly tekintélyes történetírótól, mint Szegfű Gyula, ezt a kifejezésformát is: az itt leírt törvények után következik ...majd az unitárizmus tulzónak, a szombatosoknak erőszakos kiirtása.” A vallástörténet ma már tud van azon, hogy a szombatosság az unitáriuzmusból fejlődött volna és tanítja, hogy a szombatosság e nélkül is kifejlődhetett volna és tanítja azt is, hogy az unitáriusoknak semmi közük nem volt a szombatosokhoz. Ellenkezőleg: a szombatosság koholt, hamis cím volt az unitáriusokkal szemben az igaz unitáriusok kiirtására. Ezeket a kérdéseket majd arra hivatott történetíró részletesebben fogja tisztázni.

²⁹⁾ A római egyház protestánsellenes hiveinek nem volna szabad, hogy figyelmen kívül hagyják, hogy Közép-Európában

Mi, unitáriusok Dávid Ferenc tanítása szerint kevésbé gondolunk arra, hogy az embereket a mi különvéleményünkre térítsük át, mert az eszméket az idő érleli ki és a történelem csak évszázados lépésekben viszi az emberiséget célja felé, amint ezt a történelem igazolja.³⁰⁾

a speieri gyűlés határozatától, elkezdve a bécsi, nicolsburgi szerződéseken keresztül, az egyes államok saját törvényeikkel biztosították a különböző felekezetek egyenjogúságát és az egymás mellett való élés biztonságát, amelyet megháborítani nem keresztényi cselekedet, sőt a mai fejlettségi viszonyok között kegyetlenség. A római katolikus egyház protestánsellenes hiveinek jobban figyelmükbe kellene, hogy vegyék, hogy a nyugateurópai kultúra területén a rekatolizáció befejezése óta a különböző történeti egyházak alkotmánykeretei megmerevedtek és e területen vallási tömegmozgalmat évszázadok óta megvalósítani nem lehetett. A történelmi fejlődés folyamán jelentkező mai szociális szellem korában a nyugateurópai kultúra területén nagy vallási megmozdulásra irányuló törekvés anakrónizmus.

Az egyetemes szemlélet mindenki előtt nyilvánvalóvá teszi, hogy a római katolikus misszió a kijelentett vallások területén és a fejlettebb kulturájú nemzeteknél sikert nem mutathat fel és meg kell elégednie a természeti vallások területén kifejtett nagy és nemes törekvés eredményeivel.

³⁰⁾ Ez a gondolat kellően tájékoztatja azokat, akik önmagukban és mások előtt is fel szokták vetni, hogy a felvilágosodás dacára miért nem terjed az unitarizmus? Az unitárius egyház nem volt ecclesia militans. A proszelítaszerezést is óvatosan kerülte. Sőt passzivitását talán túl is hajtotta és az aktivitást félreértette.

De ez nemcsak a magyar unitáriusok gondolatvilágában van így, hanem az angol és amerikai unitáriusok is ekként gondolkoznak.

Dr. Wendte Károly, az angol unitáriusok egyik vezető embere így nyilatkozott: „az unitáriusok nem igénylik a nekik szánt jövődöbéli egyeduralkodást a vallásban, (ami szerintünk bármely vallásra kizárt óhaj is dr. T. Gy.), mert jól ismerik egyházuk gyöngéit és hiányait. De azt hisszük, hogy jogosan állíthatjuk, hogy bárminő nevet visel is a jövő vallása, vezető alapelvei az unitarizmuséi lesznek.” (1910. Dávid Ferenc születésének négyszázados évfordulója alkalmából.)

Eppen ezért mi, annak a felekezetközi békének vagyunk nemcsak a szószólói, hanem gyakorlói is, hogy a krisztusi erkölcsi tanításokat igyekezzünk minden féltékenykedés nélkül a széles néprétegek lelkébe belevinni, mert jól kell, hogy lássuk, hogy ma már a civilizált államokban nem a hitbeli árnyalódások küzdenek egymással, hanem két más világfelfogás: az egyházilag tanított valláserkölcsi (theológiai) felfogás és a tisztán racionális-materialista felfogás állanak egymással szemben. A polgári társadalom és az erkölcsi világrend zavartalan fejlődése

Ugyanezt a gondolatot fejtette ki dr. Brassai Sámuel: „A Jövő vallása” c. felolvasásában.

Legutóbb Lupton Dilworth clevelandi lelkész így ír: „Külmisszióink nem nagy, de eredeti célja van: nem más felekezetek hiveit elhalászní, hanem más világvallások szabad szellemeivel leiki kapcsolatot keresni.

Az unitarizmus ma már világmozgalmat jelent. Eredetileg az antitrinitarizmussal volt egyértelmű. Azok voltak unitáriusok, kik nem hitték a trinitást, de az utolsó száz év e kifejezés értelmét végtelenül kiszélesítette. Nem jelent ma tagadást, se elhívást, de jelent szabadelvű állásfoglalást a vallásban és annak minden megnyilatkozásával szemben. Az ilyen unitarizmus messze túl terjed egyházunk határain.

Valamikor az unitarizmus a szabad vallású népek világ szövetségévé nőhet; szövetséggé, amelynek alapjai: egyéni szabadság, józan ész; egyéni és társadalmi igazságosság és mélységes szomjúság Isten után. (Keresztény Magvető. Kolozsvár. LXI. évf., 4—5. füzet, 1929.)

Kossuth — ez a lángeszű magyar és egyetemes emberi igazságok hőse — mondotta: „az unitarizmus az egyetlen, amely a művelteket befolyásolni, a közömbösöket lelkesíteni tudja.” Az unitáriusok jól látják a fejlődés irányát és Közép-Európára nézve mondhatnók, hogy a protestáns unitárius vallás egyesíthetné a lelkeket, de a jövőben, akár milyen nevezetet adjanak is a szabad vizsgálódás erkölcsi tartalmu Istenhitének: az unitárius alapelveket ki nem küszöbölhetik.

érdekében a durva materializmussal szemben az összes egyházak a felvilágosító munkát a m a g y a r s á g j e g y é b e n minden féltékenykedés nélkül vállvetve kellene, hogy vállalják, mert azé a hatalom, aki a széles néprétegek lelki életét uralja és irányítani képes.

A mi meglátásunk szerint ez az állásfoglalás a magyar génusz megmentése szempontjából Magyarország sajátos felekezeti helyzeténél fogva ki nem kerülhető történelmi szükségesség is!

Dávid Ferenc is a kicsiny Erdélyben a szétszadkt felekezeteket egyesíteni törekedett, hogy a magyar erőt növelje és mi ma a megcsonkított Magyarországon szintén a magyar erő növelésének vagyunk munkásai.

Ő az Egy Igaz Istenről írt könyvét már 1568-ban az angol királyi udvarhoz juttatja, hogy az általa hirdetett igazságot, vallásos hitet ennél a nagy nemzetnél is megismertesse³¹⁾ és mi ma angol testvé-

³¹⁾ a) E ténnyel kapcsolatban reá kívánunk mutatni arra, hogy a lengyel unitáriusok iratai is eljutottak abban az időben Angliába, azonban az angol uralkodó épen hagyta az egyház testét, de a t i a r á s fejet leütötte és a saját koronáját tette helyébe, vagyis az uralkodó lett az anglikán egyház feje.

Az anglikán egyház nemzeti és uralkodó egyházzá lett, amellyel szemben a katolikus és más vallások törvényen kívül helyezett vallások voltak.

Egy parlamenti rendelet 1652-ben a rakowi kátét, bárhol találják, elégetni rendeli, azonban titokban sokan vallották az unitárius hitet. Biddle János kis unitárius egyházközséget szervezett Londonban és nyilvános unitárius isteni tiszteletet is mert tartani. Tanításáért hatszor vetették börtönbe és ott is halt meg (Sz. 1615. † 1662.)

Az unitárius vallás törvényes korlátozása dacára az unitárius hit a lelkek mélyén tovább fejlődött s a felvilágosodás

reinkhez fordulunk, hogy a magyar igazságot megismerjék és segítsenek, hogy a trianoni keresztre feszített Nagy-Magyarországot feltámasszuk!

Dávid Ferenc ezelőtt negyedfélszáz évvel azt tanította: a vita a krisztusi szereteten kívül semmivel el nem dönthető és mi ma azzal fordulunk egymás ellen törő keresztény hittestvéreinkhez, hogy a félreértéseket, érzékenykedéseket és nézeteltéréseket egyenlitsük ki krisztusi szeretettel.

Mi, Dávid Ferenc vallásalapítónk szelidségre hajló lelki világával és krisztusi türelemmel járjuk az élet röögös útját és hisszük, hogy a keresztény társadalomban is a lélek az a nagy erő, amely az értelem trónja mögött az emberiség továbbfejlődésén dolgozik és Dávid Ferenc mártirhalálának egyetemes emberi jelentőségét diadalra juttatja.

Ez emlékünnepen Dávid Ferenc szelleméhez akkor vagyunk méltók, ha az ő mártirhalálának lelki

terjedésével Lindsey Teofil 1774-ben Londonban megalakította az első unitárius egyházközséget, amely után újabb és újabb egyházközségek keletkeztek, úgyhogy 1813-ban az unitárius vallást korlátozó törvényt, az események hatása alatt, eltörölték.

b) Az angolok és amerikaiak közötti kapcsolat és azonos nyelvű irodalom szükségszerű hatásából önként folyt, hogy Lindsey műveit Amerikában is olvasták és ugyanabban az időtájban Bostonban unitárius tanokat kezdték hirdetni. Az 1780-as években Bostonban dr. Freemann Jakab papsága alatt egy egész gyülekezet unitáriussá lett és azután ott ez a hit szépen terjedett. E mozgalomnak nagy lendületet adott volt Priestley, akit unitárius hiteért Angliából 1794-ben kiűldöztek. Ma egyedül Bostonban 28 unitárius templom van. Egyébként az unitárius egyház Amerikában az ottani viszonyokhoz simulva zsinat-püspöki rendszer nélkül alakult ki. Az amerikai nagynevű unitáriusok közül itt Channing E. W.-t említem, aki Amerikában az unitárius eszmék örökéletű apostola volt.

részeseiként az Egy Isten-hitével hirdetjük, hogy: a világnak nincs semmi oka azok ellen támadni, akik az eltemetett igazságnak a sötétségből előhozásán fáradsz, de az ő szelleme csak akkor vezethet minket, ha a Dávid Ferenc törhetetlen hite cseng ajkunkról:

„Akármint erőszakolja is a világ, nyilvánvalóvá fog az előtte lenni, hogy az Isten csak egy!”

Ez a reformátori gondolat a Dávid Ferenc mártírúmának és az ő emlékünnepeinek a legfenségesebb himnusza!³²⁾

³²⁾ *Forrásul használt könyvek:*

Szekfü Gy.: Magyar Történet. IV. kötet. A XVI. század. Bp. 1929.

Vargha L.: A keresztyén Egyház történelme. Sárospatak, 1906.

Jakab E.: Dávid Ferenc emléke. Bp. 1879.

Pokoli J.: Az Unitarizmus Magyarországon. Prot. Szemle. 1898: 28—375. lapokon.

Borbély I.: A mai unitárius hitelvek kialakulásának története. I. R. Kolozsvár, 1925.

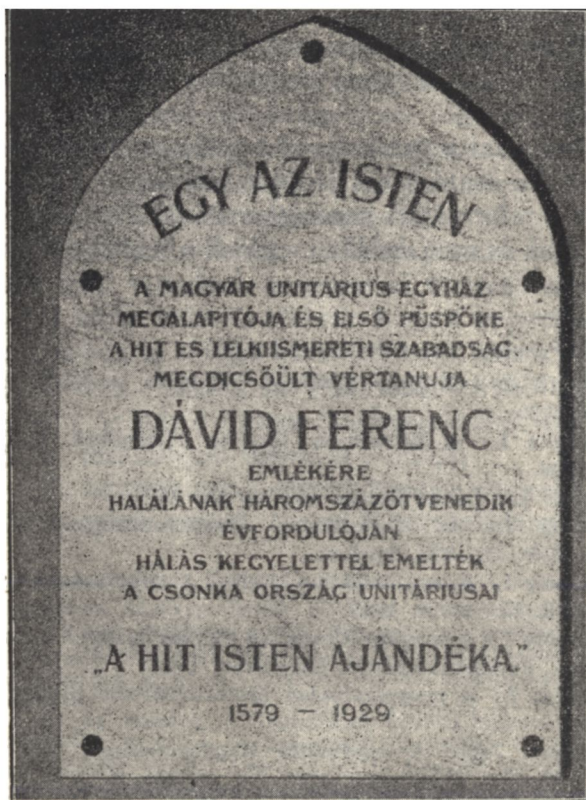
Borbély I.: A magyar Unitárius Egyház hitelvei a XVI. században. Forrástanulmány. Kolozsvár, 1914.

Révész I.: A magyarországi protestantizmus története. 1925.

Zoványi Jenő: A reformatió Magyarországon 1565-ig. (1921.)

Kanyaró Ferenc: Az Unitáriusok Magyarországon. Kolozsvár (1891). Amelyben még ma is ott rezeg a szenvedésben való elkeseredés — Szekfü szerint. (424. l. 1. hasáb.)

Ezekon kívül az idevonatkozó munkák olvasásakor megjegyzett szempontokat is figyelembe vettem.

Fénykép: ifj. Józán Miklós, mérnök.

Ünnepzáró.

*Dr. Kozma Jenő országgyűlési képviselő, egyház-
községi gondnok beszéde az Emléktábla előtt.*

*A mai világban divattá vált, hogy keressük a
mi „Értékeinket”.*

*A mi „Értékeink” klasszikus megszemélyesítője
a 350 esztendővel ezelőtt elhalt Dávid Ferenc, —
aki több évszázados történelmi dicső mult után ma
végzi nemzetmentő hivatását.*

*Dávid Ferenc egyháza ma fellelőre a magyar-
ságnak, amelyet kulturálatlan ellenséges népek ostromolnak, de ez a fellelő állja az ostromot és a vár
védői bíznak az Isteni örök igazságban, amely előbb,
vagy utóbb ezt a dicső magyar várat is fel fogja szabadítani és erre a fellelőre, az Unitárius Egyház
szinmagyarságára jobb napok is fognak még virradni, amikor felmentve az ellenséges megszállás
alól, Dávid Ferenc egyháza újból ki fog vonulni a
termékeny sikra, hogy a lelkekben a kultúra, a szívekben a szeretet magvát vesse el.*

*Már látjuk a segítő csapatok közeledését és az
élen Dávid Ferenc zászlaját lobogni.*

Dávid Ferenc Egyháza, az ő tanításai, az ő népe képviselik itthon a Magyar Igazságot. Külföldön ez a kis Egyház keltette fel különösen Angliának és a hatalmas Amerikának a Magyar Igazság iránti érdeklődését. Külföld, — Anglia, — Amerika a mi Erdélyünkre, a mi vallásunk bölcsőjére ma már mint új Szent Földre tekint, amelyet az ellenséges csapatoktól meg kell tisztítani.

A mi külföldi hitrokonaink is Dávid Ferencben tisztelik a vallásalapítót, — általa, az ő Egyháza által ismerték meg jobban a magyart.

Ez a tábla, melyet ime leleplezünk, jelentsen békét, szeretetet, hűséget, bizalmat, Istenfélelmet és feltámadást!

Ez a tábla legyen alapköve az eljövendő magyar Igazságnak, hirdesse, munkálja, biztosítsa a Magyar Feltámadást!

Ez a koszorú, amelyet a magyar unitáriusok nevében helyezek el, a remény koszorúja. — Adj a Ég, hogy ezt az alapkövet mielőbb a hála koszorújával diszithessük!

I. Dávid Ferencre vonatkozó munkák:

1. Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke. Elítéltetése és halála háromszázados évfordulójára. (Bp. 1879.) Második rész: Oklevelek és Dávid Ferenc irodalmi emlékeinek felsorolása.
2. Kiss Ernő dr.: Dávid Ferenc. Kolozsvár, 1910. 8. r. 98. l. (Népszerű életrajz.)
3. Pap Domokos: Dávid Ferenc élete.
4. Kanyaró F.: Az unitáriusok Magyarországon. (Kolozsvár. (1881.)
5. Dávid Ferencre vonatkozó értékes dolgozatok és adatok olvashatók az unitáriusok „Keresztény Magvető” című s immár a LXI. évfolyamát megért folyóiratában. (Kolozsvár.) L.: az irodalomtörténeti és az egyháztörténeti munkák vonatkozó fejezeteit is.

II. Unitárius egyházi munkák:

1. Szentábrahádi Mihály: Keresztény hittudomány összege. Fordította: Derzsi K. Kolozsvár, 1899. 8. r. 416. l.
2. Dr. Borbély István: A magyar Unitárius Egyház hitelvei a XVI. században. Kolozsvár, 1914. 8. r. 83. l.
3. Dr. Borbély István: A mai unitárius hitelvek kialakulásának története. Kolozsvár, 1925. 8. r. 104. l.
4. Ferenc József: Unitárius kis tükör, vagyis az unitárius egyház története, hitelvei, alkotmánya és szertartásai. Harmadik, átdolgozott kiadás. Kolozsvár, 1900.
5. Ferenc József: Hittan. Kolozsvár, 1902.
6. Csiki Gábor dr.: „Egy az Isten”. Budapest, 1928.
7. Dr. Tóth György: Az Unitárius Egyház törvényeinek gyűjteménye. I. II/1. füz. III. k. Kolozsvár, 1921—1923.

III. Unitárius Imakönyvek:

1. Dr. Boros György: Szívemet Hozzád emelem.
2. Csifó Salamon: Imák, mindkét nembeli hívek részére. (Szentábrahádi Mihály imái átdolgozva és bővítve.)
3. Vári Albert: Imakönyv.

Az „Unitárius Kis Könyvtár“ következő füzetei jelentek meg :

I. Tartalom:

Az igaz vallás. Payne Alfréd után.
Unitárius ker. hitvallás.
Hopgood J. szerint.
Unitárius ker. vallás.
Sharpe S. szerint. (Harm. kiad.)

II. Tartalom:

Az unit ker. vallás erős érvei.
A krisztusi ker. vallás.
Gaskell Vilmos után. (2. kiad.)

III. Tartalom:

Jézus Krisztus.
Herford Brooke után (2. kiad.)

IV. Tartalom:

A biblia. Walters W. Frank után.
Közönséges józan nézet a bibliáról.
Herford Brooke után. (2. kiad.)

V. Tartalom:

Mi az unitarizmus?
Bramley E. után. (2. kiad.)

VI. Tartalom:

A négy vezető szózat:
Hopps P. János után.

VII. Tartalom:

Van-e az unitáriusoknak evangéliuma?
Wright János után.

VIII. Tartalom:

Isten, az Atya
Bellows W. H. után.

IX. Tartalom:

Hálaima, Stefánia...
Derzsi Károlytól.
Személyes halhatatlanság.
Bellows W. H. után.
Úrvacsorai beszéd.
Derzsi Károlytól.

X. Tartalom:

Az elvitt istenek.
Walters W. Frank után.
Miért járok én az unitáriusok istentiszteletére?

XI—XIII. Tartalom:

Jézus élete.
Hopps P. János után.

XIV. Tartalom:

Imaház megnyitó ima és beszéd.
Derzsi Károlytól.

XV. Tartalom:

Karácsony-ünnepi istentisztelet.
Derzsi Károlytól.

XVI—XX. Tartalom:

A lelkiismeret és a hit.
Ifj. Coquerel A. után.

XXI—XXV. Tartalom:

Az ember ismerete Istenről.
Armstrong A. R. után.

XXVI. Tartalom:

Főleb, főlebb.
(Zsinati egyh. beszéd). D. K.-tól.

XXVII—XXXIII. Tartalom:

Palesztina a Jézus korában.
Carpenter E. J. után.

XXXIV—XXXVI. Tartalom:

Rövid beszédek gyermekeknek.
XXXVII. Tartalom:

Gyász-ima Rudolf trónörökös...
Derzsi Károlytól.

XXXVIII—XXXIX. Tartalom:

Nagypénteki ima.
Husvét-ünnepi istentisztelet.
Derzsi Károlytól.

XL—XLII. Tartalom:

Jézus és kiválóbb kortársai.
Dole F. K. után.

XLIII—XLV. Tartalom:

Templom-szentelési imák és beszédek.

XLVI—XLVII. Tartalom:

A Biblia élete.

XLVIII. Tartalom:

Hála-ima. Derzsi Károlytól.

XLIX—LIII. Tartalom:

Imakönyv. Dr. Martineau Jakab u.
LIV—XVII. Tartalom:

A „Mi Atyánk.” J. F. Clarke után.
LVIII—LXIV. Tartalom:

A világ vallásai.

Jenkin Lloyd Jones után.

LXV—LXIX. Tartalom:

Úrvacsorai beszédek.
Derzsi Károlytól.

LXX—LXXII. Tartalom:

A halhatatlanság helye hitelveink között. Carpenter E. J. után.

LXXIII. Tartalom:

A vallásszabadság és Dávid
Ferenc. Botár Imrétől.